

ANDRZEJ DZIKOWSKI

*Katedra Higieny Żywności i Ochrony Zdrowia Publicznego
SGGW w Warszawie*

SYTUACJA PRAWNA ZWIERZĄT W MAJĄTKU BENEFICJALNYM W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM WYBRANE PROBLEMY

Słowa kluczowe: zwierzęta, historia weterynarii, historia prawa

1. Wprowadzenie. 2. Systemy prawa będące przedmiotem analizy. 3. Zwierzęta jako składniki beneficjum. 4. Prawidłowa gospodarka zwierzętami wchodzącymi w skład uposażenia plebańskiego. 5. Status prawny inwentarza żywego a jego alienacja. 6. Inwentarz (żywy). 7. Solidarność zawodowa, chrześcijańskie miłosierdzie, socjalizm...? 8. Zakończenie

1. WPROWADZENIE

W okresie 1918–1939 w Polsce beneficjum plebańskie stanowiło zarówno od strony faktycznej, jak i prawnej (prawa państwowego i prawa kanonicznego), istotny składnik sprawowania urzędów rzymskokatolickich, takich jak urząd proboszcza¹. W skład beneficjum wchodzić mogły zarówno nieruchomości, jak i rzeczy ruchome, w tym zwierzęta gospodarskie i łowne (dzikie). Uposażenie urzędu duchownego stanowiło jedno z jego źródeł² utrzymania. Miało na celu jednak nie tylko zapewnienie

---

¹ *Encyklopedia kościelna podług Teologicznej Encyklopedji Wetзера i Weltego z licznymi jej dopełnieniami przy współpracownictwie kilkunastu duchownych i świeckich osób*, red. M. Nowodworski, XVIII, 200–201.

² Zob. B. Szady, *Prawo patronatu w Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych*, Lublin 2003, 16 nn., 89 nn., 98, 100, 103, 137 nn.; synteza na temat wzajemnych zależności uposażenia, beneficjum i patronatu, prezenty, a także erekcji i fundacji parafii, zob. M. Róžański, *Patronat parafii w dekanacie szadkowskim w drugiej połowie XVIII w.*, Biuletyn Szadkowski 10 (2010), 103–107, przy czym należy pamiętać, że tego typu zależności, sięgające czasów średniowiecza i I Rzeczypospolitej, w wielu przypadkach trwały i były stosowane (w mniej lub bardziej rozwiniętej bądź szczątkowej formie) jeszcze w czasach II Rzeczypospolitej i ujęte zostały w konkordacie z 1925 r. (Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Rzymie dn. 10 lutego 1925 r., Dz.U. z 1925 r., nr 72, poz. 501 i 502, art. XIV–XVI, XIX, XXI, XXIV). Na temat historycznej wielkości uposażeń beneficjal-

niezbędnych środków do życia, wyżywienia i utrzymania, lecz także zapewnienie niezależności duchownych od władz państwowych.

Sprzeczne interesy ekonomiczne różnych podmiotów, a także specyficzny charakter Kościoła jako organizacji religijnej i konieczność dochowania wysokich standardów moralnych, w wielu przypadkach prowadziły do powstawania konfliktów interesów i sporów, w tym sporów prawnych³.

Spory i konflikty te implikowały reakcję prawną, przede wszystkim ze strony prawa kanonicznego. W pracy zostanie zbadana i omówiona problematyka wybranych aspektów statusu prawnego zwierząt wchodzących w skład majątku beneficjum plebańskiego na przykładzie regulacji prawnych obowiązujących w diecezji tarnowskiej w okresie międzywojennym. Przedmiot badań ograniczony jest jedynie do przepisów prawa i nie obejmuje aktów jego stosowania ani sądownictwa.

2. SYSTEMY PRAWA BĘDĄCE PRZEDMIOTEM ANALIZY

Wszystkie czynności prawne i inne działania związane z majątkiem plebańskim musiały być zgodne z powszechnie obowiązującymi normami prawnymi na terytorium II Rzeczypospolitej. Należy skonstatować, że jeśli cywilistyczne normy prawno-kanoniczne pozostawały w sprzeczności z prawem powszechnie obowiązującym, np. z systemem prawa cywilnego obowiązującym na danym obszarze II Rzeczypospolitej, to należało zastosować prawo państwowe. Kościelne ustawodawstwo majątkowe nie miało w analizowanym okresie (podobnie jak nie ma obecnie) pierwszeństwa stosowania przed powszechnie obowiązującym, państwowym systemem prawnym.

Przypomnieć należy, że w przedmiotowym okresie występowało w Polsce, odziedziczone po czasach zaborów, rozdrobnienie i zróżnicowanie prawne⁴. Normy

---

nych na terenach późniejszej diecezji tarnowskiej (wydzielonej z diecezji krakowskiej w 1783/1786 r., następnie zniesionej, odnowionej w 1821 r., z katedrą najpierw w opactwie tynieckim, a następnie w Tarnowie), zob. E. Wiśniowski, *Wartość beneficjów plebańskich w diecezji krakowskiej w świetle Księgi dochodów beneficjów z roku 1529*, Roczniki Humanistyczne 35 (1987) 2, 71–81; B. Kumor, *Diecezja Tarnowska. Dzieje ustroju i organizacji 1786–1985*, Kraków 1985, *passim*; tenże, *Dzieje polityczno-geograficzne diecezji tarnowskiej*, Lublin 1958, *passim* (w tym edycja aktów prawnych istotnych dla powstania i dziejów diecezji tarnowskiej: 107–174); tenże, *Granice metropolii i diecezji polskich (968–1939)*, Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne 21 (1970), 326–338, 22 (1971), 379–382.

³ Wskazać można np. konflikty związane z prawem patronatu, zob. B. Szady, *Prawo patronatu...*, dz.cyt., 103, a także związane z ponoszeniem nakładów i kosztów, zbywaniem (alienacją) mienia beneficjalnego, rozliczeniami między proboszczami następującymi po sobie na tym samym urzędzie, itp. Ponadto, występowały w tym zakresie patologie, takie jak symonia czy gorszenie wiernych.

⁴ Na obszarze diecezji tarnowskiej podstawowym aktem prawnym w tym zakresie był *Kodeks cywilny austriacki (ABGB) – Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die gesammten deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie*, JGS Nr. 496/1811; 970/1846; RGBl. Nr. 185/1856; 217/1859; 9, 108/1860; 131/1867; 47, 49, 62, 79/1868; 4/1869; 110/1895; 276/1914; 208/1915; 69/1916; w późniejszym okresie, w odniesieniu do prawa obligacyjnego, zastąpiony przez Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. *Kodeks zobowiązań*, Dz.U. z 1933 r., nr 82, poz. 598; Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. *Przepisy wprowadzające kodeks zobowiązań*, Dz.U. z 1933 r., nr 82, poz. 599.

prawa powszechnie obowiązującego nie będą stanowiły przedmiotu niniejszych rozważań, gdyż nie różnicowały one sytuacji prawnej właścicieli zwierząt opartej na kryterium podmiotowym sprawowania urzędu proboszcza.

Czynności prawne dotyczące majątku beneficjalnego musiały być zgodne zarówno z powszechnym, jak i partykularnym prawem kanonicznym. Przepisy ogólno-kościelne zawarte były w *Kodeksie Prawa Kanonicznego* z 1917 r.⁵ W obszarze prawa kanonicznego partykularnego, lokalnego podstawowymi aktami prawnymi regulującymi przedmiotową tematykę były statuty synodalne. W latach dwudziestych i trzydziestych XX w. podjęte zostały liczne uchwały synodalne regulujące tę materię⁶ zarówno na poziomie ogólnokrajowym – pierwszego polskiego synodu plenarnego w 1936 r.⁷, jak i na poziomie poszczególnych diecezji⁸.

Wśród nich wyróżniają się uchwały synodalne tarnowskie, które stanowią podstawę niniejszych rozważań. Uchwały pierwszego synodu tej diecezji (1928 r.)⁹

⁵ *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*, AAS 9 (1917), II, 1–593 (dalej: CIC 1917), kan. 130, 461, 465, 1410, 1431–1447, 1472–1481, 1487–1488, 1495–1497, 1499–1512, 1518–1528, 2147; R. Kantor, *Zarząd majątkiem kościelnym w świetle ustawodawstwa synodalnego diecezji tarnowskiej*, w: *Synody Diecezji Tarnowskiej*, VII, red. A. Żurek, J. Soprych, Kraków 2017, 110–112.

⁶ R. Kantor, *Stanowienie prawa w Kościele partykularnym. Kompetencje synodu diecezjalnego i konferencji biskupów*, w: *Kościół lokalny w Kościele Chrystusa*, red. R. Kantor, Kraków 2015, 78–93.

⁷ *Uchwały I. polskiego Synodu plenarnego odbytego w Częstochowie w dniach 26–27. VIII. 1936 r. oraz orędzie episkopatu polskiego w sprawie uchwał Synodu*, Poznań 1938 (dalej: *Synod plenarny*), uchw. 18, 19, 138–142.

⁸ Wśród synodalnych regulacji dotyczących badanej problematyki wyróżniają się można dwa podstawowe schematy: jeden z nich określić można jako swoisty „program minimum” – normowanie lakoniczne i niepełne; drugi natomiast to uchwały o znacznym stopniu szczegółowości, zupełności, ale i kazuistyki. Typ pierwszy reprezentowany był, np. przez bardzo zbliżone do siebie uchwały synodów diecezjalnych kieleckiego (1927 r.) i lubelskiego (1928 r.), co wykazał autor w jednej z wcześniejszych prac: A. Dzikowski, *Inwentarz żywy w majątku proboszcza – beneficjata w świetle uchwał synodów diecezjalnych kieleckiego, lubelskiego i tarnowskiego z lat 1927–28*, w: *Правова система України в умовах Європейської інтеграції: Погляд студентської молоді*, red. S. Banakh et al., Tarnopol 2019, 163–173. Jako przykład drugiego z wymienionych rozwiązań wskazać można uchwały synodów tarnowskich.

⁹ *Pierwszy synod diecezji tarnowskiej 1928*, Tarnów 1928 (dalej: *Pierwszy synod*), 11, 106–117, 158–159, 203–210; synod ten zajmował się, oczywiście, nie tylko problematyką beneficjów parafialnych, por. R. Kantor, *Zarząd majątkiem...*, dz.cyt., 109, 112–115; Rozkrut T., *Synod diecezjalny w historii i w życiu Kościoła*, Tarnowskie Studia Teologiczne 16 (1998), 101–118; tenże, *Synod diecezjalny w Kościele*, Tarnów 2002, 18 nn.; tenże, *Tarnowskie synody diecezjalne. Ważne wydarzenia eklezjalne w spojrzeniu historyczno-prawnym*, w: *Dzieje Diecezji Tarnowskiej. Instytucje i wydarzenia*, II, red. A. Gąsior, J. Królikowski, Tarnów 2012, 119; B. Kumor, *Diecezja*, dz.cyt., 368–369; R. Kantor, *The Synods of the Diocese of Tarnów as a tool for the renewal of the particular Church, The Person and the Challenges*. The Journal of Theology, Education, Canon Law and Social Studies Inspired by Pope John Paul II 7 (2017) 2, 181 nn., 184–187; B. Plewa, *Pierwszy Synod Diecezji tarnowskiej. Etap przygotowawczy* (4 kwietnia 1927 – 20 czerwca 1928), Tarnowskie Studia Historyczne 3 (2013), 122–135; J. Dudziak, *Synod diecezjalny, jego struktura i rola w Kościele partykularnym*, Colloquium Salutis 16 (1984), 47–79; W. Góralski, *Synody w historii Kościoła w Polsce. Szkic do dziejów ustawodawstwa synodalnego*, Studia Płockie 27(1999), 148; K. Rogala, *Synod diecezjalny, jego historia, struktura i znaczenie w Kościele (refleksja kanoniczno-pastoralna)*, Warszawskie Studia Pastoralne UKSW 4 (2015) 29, 153–157; A. Dudek, *Liturgiczne wskazania I Synodu Diecezji Tarnowskiej na tle ruchu liturgicz-*

są w przedmiocie badań najpełniejsze i obejmują największy zakres przedmiotowy swym normowaniem, w porównaniu z treścią innych partykularnych praw diecezji polskich z rzeszonego okresu.

Normy te miały zostać uzupełnione podczas drugiego synodu, który odbył się, zgodnie z ówczesnie obowiązującymi przepisami prawa kanonicznego¹⁰, po dekadzie, w 1938 r.¹¹. Należy zauważyć, że zasadniczym celem była implementacja uchwał polskiego synodu plenarnego z 1936 r. oraz aktualizacja przepisów dotyczących spraw majątkowych¹². Postanowienia te – mimo ich ogłoszenia – nigdy nie zostały jednak promulgowane ani nie weszły w życie¹³. Zostały opublikowane dopiero w 2016 r.¹⁴.

Statuty synodów diecezjalnych i polskiego synodu plenarnego¹⁵ dotyczyły w przeważającej mierze i w swoim literalnym brzmieniu jedynie nieruchomości jako najistotniejszych i najbardziej wartościowych składników beneficjum. Określały ogólne zasady gospodarowania mieniem beneficjalnym – a więc i inwentarzem żywym.

W większości statutów synodalnych zwierzęta traktowane były jedynie jako rzeczy przynależne do nieruchomości rolnych czy wyodrębnionych kompleksów

---

nego XX wieku, w: *Synody Diecezji Tarnowskiej*, VII, red. A. Żurek, J. Soprych, Kraków 2017, 59–74; A. Żurek, *Troska Kościoła tarnowskiego o formację intelektualną duchownych. W świetle synodów diecezji tarnowskiej*, w: *Synody Diecezji Tarnowskiej*, VII, red. tenże, J. Soprych, Kraków 2017, 53–156.

¹⁰ Zgodnie z kan. 356 § 1 CIC 1917.

¹¹ R. Kantor, *Synod w przededniu wojny. II Synod Diecezji Tarnowskiej – historia i rekonstrukcja statutów*, Tarnów 2016, *passim*; tenże, *Zapomniany synod z 1938 roku. Przebieg i treść statutów II synodu diecezji tarnowskiej*, *Roczniki Nauk Prawnych* 27 (2017) 2, 129–150; tenże, *Zarząd majątkiem*, dz.cyt. 115–118; tenże, *II Synod Diecezji Tarnowskiej o prawach i obowiązkach duchownych. Próba rekonstrukcji nieopublikowanych statutów synodalnych*, w: *Dzieje diecezji tarnowskiej. Instytucje i wydarzenia*, II, red. A. Gąsior, J. Królikowski, Tarnów 2012, 133–146; tenże, *The Synods*, dz.cyt., 187 nn.; B. Plewa, *Drugi Tarnowski Synod Diecezjalny. Zapomniane wydarzenie w historii Kościoła lokalnego*, *Rocznik Tarnowski* 19 (2014), 53–59; B. Kumor, *Diecezja*, dz.cyt., 369–370.

¹² B. Plewa, *Drugi*, dz.cyt., 53–54; R. Kantor, *Zapomniany synod*, dz.cyt., 135–136; J. Soprych, *II Synod*, dz.cyt., 75–92.

¹³ Złożył się na to szereg czynników faktycznych i prawnych, zob. R. Kantor, *Synod w przededniu wojny*, dz.cyt., 87–89; tenże, *Zapomniany synod*, dz.cyt., 143–144; B. Plewa, *Drugi*, dz.cyt., 53–59; J. Soprych, *II Synod Diecezji Tarnowskiej 1938 roku – motywy zwołania i relacja do Synodu Plenarnego na Jasnej Górze*, w: *Synody Diecezji Tarnowskiej*, VII, red. A. Żurek, J. Soprych, Kraków 2017, 88; B. Kumor, *Diecezja*, dz.cyt., 369–371; J. Dudziak, *Pasterska posługa Biskupów Tarnowskich w synodach diecezjalnych. Z dziejów tarnowskich synodów*, *Tarnowskie Studia Teologiczne* 10 (1986), 47, 52. W efekcie tego jedynymi obowiązującymi przepisami prawa synodalnego partykularnego w diecezji tarnowskiej pozostały w analizowanym okresie nienowelizowane statuty pierwszego synodu. Niemniej jednak, kolejny synod diecezjalny (1948 r.) co do zasady powtórzył przepisy majątkowe uchwalone na synodzie w 1938 r. – i w ten „okrężny” sposób wprowadził je do obiegu prawnego, zob. *Trzeci synod diecezji tarnowskiej 1948*, Currenda. Pismo urzędowe diecezji tarnowskiej 6–7 (1957), uchw. 205–215; *Instrukcja synodalna III synodu diecezji tarnowskiej: Zabezpieczenie majątku kościelnego i beneficjalnego*, Tarnów 1948, 149–154; R. Kantor, *Zarząd majątkiem*, dz.cyt., 119.

¹⁴ *Drugi synod diecezji tarnowskiej 1938* (dalej: *Drugi synod*), ed. R. Kantor, *Synod w przededniu wojny. II Synod Diecezji Tarnowskiej – historia i rekonstrukcja statutów*, Tarnów 2016, przedmiotowego zagadnienia dotyczyła część czwarta, uchw. 204–214, 245, 252, 264.

¹⁵ Zob. G. Bujak, *Synody diecezjalne Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1922–1931. Organizacja i problematyka uchwał*, Kielce 2010, 25, 48–68, 102 nn.; J. Zieliński, *Pierwszy polski Synod Plenarny w odrodzonej Rzeczypospolitej: okres przygotowań*, *Prawo Kanoniczne – kwartalnik prawno-historyczny* 48 (2005) 3–4, 237–299.

majątkowych. W ustawodawstwie synodalnym z okresu dwudziestolecia międzywojennego regulacje dotyczące bezpośrednio zwierząt mają charakter akcesoryjny bądź marginalny. Dominujące znaczenie majątkowe – a w konsekwencji, dominujący zakres regulacji normatywnej – przypisywane były nieruchomościom¹⁶. Zasady dotyczące ruchomości, w tym zwierząt, zostały uregulowane w mniejszym zakresie. Jedynie w przypadku niektórych synodaliów wyróżniane były przepisy szczególne dotyczące wyłącznie zwierząt.

Podczas prowadzenia badań zastosowano metodologię prawniczą (metody wykładni: językowa, dogmatyczna, celowościowa, funkcjonalna, komparatystyczna, historycznoprawna), posłużono się również metodologią właściwą dla historii weterynarii.

3. ZWIERZĘTA JAKO SKŁADNIKI BENEFICJUM

Historyczny rozwój instytucji beneficjum doprowadził do ścisłego powiązania – czy też zmieszania – majątku, mienia (*beneficium*, określane po polsku często jako *probostwo*) z pełnionym stale urzędem kościelnym, czyli duchowym obowiązkiem (*officium* albo *spiritualia*), przy jednoczesnym rozróżnieniu dwóch osobowości prawnych¹⁷. Otrzymanie urzędu proboszcza stanowiło tytuł do nabycia przez beneficjanta (*beneficiarius*) prawa do pobierania wszelkich dochodów związanych z danym urzędem i wynikających z jego stałego sprawowania¹⁸. Było to uprawnienie stałe i – co do zasady – dożywotnie. Mienie beneficjalne należy odróżnić od majątku kościelnego – parafialnego i od majątku fundacyjnego, które stanowiły kompleksy majątkowe wyodrębnione i oparte na innych podstawach¹⁹.

W skład uposażenia beneficjalnego proboszcza zwierzęta wchodzić mogły ze względu na przynależność do różnych kategorii. W przypadku nieruchomości gruntowych²⁰, takich jak: grunty orne i inne użytki rolne, a także nieruchomości pokryte przez stawy rybne, uznawano, że zwierzęta (wraz z roślinami) stanowiły składniki nieruchomości na zasadzie *superficies solo cedit*. Do łąk i pól uprawnych przypisywane bywały zwierzęta gospodarcze na nich się pasące lub niezbędne do uprawy areału. Do stawów rybnych – ryby w nich hodowane. Analogicznie klasyfikować można, w ocenie autora, własność pasiek i pszczół w nich żyjących. Zwierzęta

¹⁶ *Synod plenarny*, 60–61, uchw. 139.

¹⁷ Kan. 465 CIC 1917, por. kan. 188 § 2, 1411 CIC 1917; F. Pasternak, *Urzędy i beneficja kościelne. Majątek kościelny*, Warszawa 1970, 134 nn.; M. Zaborowski, *Inkardynacja i Ekskardynacja duchownych w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1917 i 1983 roku*, *Roczniki Nauk Prawnych* 21 (2011) 1, 246, 250–251; W. Wójcik, *Pojęcie parafii w nowym Kodeksie Prawa Kanonicznego*, *Prawo Kanoniczne – kwartalnik prawno-historyczny* 29 (1986) 3–4, 58–64.

¹⁸ *Encyklopedia kościelna*, dz.cyt., II, 160–176, XVIII, 378–399; *Pierwszy synod*, 106, uchw. 216; J. Zubka, *Tytuł kanoniczny do święceń dla duchowieństwa świeckiego w szczególności tytuł służby diecezji*, Lublin 1935, 1–69; *Synod plenarny*, 60, uchw. 138; kan. 2147 CIC 1917.

¹⁹ *Pierwszy synod*, 113, uchw. 257.

²⁰ Por. definicja nieruchomości rolnych czyli gruntów rolnych zawarta w art. 46¹ ustawy z 23 kwietnia 1964 r. *Kodeks cywilny*, t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 1360 (dalej: KC).

mogły wchodzić także w skład zorganizowanych kompleksów majątkowych, takich jak: plebańskie gospodarstwa rolne²¹ i folwarki plebańskie. Do gruntów leśnych czy łąk przypisywano zwierzynę łowną (np. drobną i płową).

Na tej samej zasadzie zwierzęta mogły przypadać do nieruchomości budynkowych, stanowiących budynki gospodarcze, takie jak: stajnie, obory, chlewy, owczarnie, kurniki, gołębniki i inne ptaszarnie, ewentualnie także stodoły, wozownie, spichlerze, brogi itp. Klasyfikacja ta dotyczy przede wszystkim zwierząt gospodarskich utrzymywanych przez człowieka, takich jak: konie, krowy, owce, kozy, świnie, kury, kaczki, gęsi, indyki, perlice, gołębie, ptactwo ozdobne i in.

W odniesieniu do nieruchomości klasyfikowanych jako budynki mieszkalne, a także lokale użytkowe (np. warsztaty rzemieślnicze, młyny, karczmy) wskazanie zwierząt jako rzeczy przypadających do nieruchomości jest trudniejsze, choć oczywiście możliwe. Dotyczyć mogło zwłaszcza zwierząt towarzyszących, takich jak: psy czy koty.

Ponadto, „samodzielnymi” elementami składowymi mienia beneficjalnego mogły być także rzeczy ruchome: poszczególne sztuki zwierząt i ich stada, np. konie, bydło, świnie, owce, kozy, drób grzebiący, drób pływający, ryby, pszczoły, a także zwierzęta łowne (potencjalnie zarówno wolno żyjące, jak i utrzymywane przez człowieka).

Wskazać można, że w badanym okresie przykładano dużą wagę do zwierząt jako składników majątkowych. W statutach synodalnych diecezji tarnowskiej wskazano, że każdy proboszcz winien posiadać w swym beneficjum nie tylko nieruchomości i martwe przedmioty ruchome (np. narzędzia gospodarskie, maszyny rolnicze o różnym stopniu zaawansowania technologicznego), lecz także inwentarz żywy, niezbędny do prowadzenia gospodarstwa²².

To właśnie kwestia niezbędności posiadania, używania i użytkowania zwierząt w gospodarstwie rolnym wydaje się kluczowym aspektem rozważanego problemu. Co więcej, musiało być to – co zostanie wykazane w dalszej części rozważań – prawidłowe używanie i użytkowanie zwierząt.

W uchwałach tarnowskich określone zostały konkretne wartości przeliczeniowe zwierząt, których utrzymywanie było obowiązkiem prawnym beneficjanta. Liczba pogłowa uzależniona była od obszaru gruntów ornych wchodzących w skład danego gospodarstwa²³.

---

²¹ Por. definicja gospodarstwa rolnego zawarta w art. 55³ KC: Za gospodarstwo rolne uważa się grunty rolne wraz z gruntami leśnymi, budynkami lub ich częściami, urządzeniami i inwentarzem, jeżeli stanowią lub mogą stanowić zorganizowaną całość gospodarczą, oraz prawami związanymi z prowadzeniem gospodarstwa rolnego.

²² *Pierwszy synod*, 106, uchw. 220; *Drugi synod*, uchw. 252 (analogicznie również trzeci synod tarnowski).

²³ Przedstawiała się następująco: gospodarstwo do 5 ha gruntów ornych – 1 krowa; od 5 do 10 ha gruntów ornych – 2 krowy i 1 koń; od 10 do 20 ha gruntów ornych – 3 krowy i 2 konie; od 20 do 30 ha gruntów ornych – 4 krowy i 2 konie (*Pierwszy synod*, 106, uchw. 220). Wskazano także, że jeśli utrzymywane były konie, to w skład majątku wchodziły także rzeczy przynależne: wóz drabiniasty, wóz z osłonami, pług, dwie brony (*Pierwszy synod*, 107, uchw. 221). Analogicznie sposób określono liczbę pozyskiwanych czterech gatunków zbóż i ziemniaków z pól uprawnych przypadających na dane beneficjum. System ten podtrzymywano, z niewielkimi zmianami, przez kolejne dziesięciolecia, zob. *Zabezpieczenie*, dz.cyt., 149–154; R. Kantor, *Zarząd majątkiem*, dz.cyt., 119–121.

Należy stwierdzić, że regulacja taka – choć wysoce kazuistyczna – motywowana była przede wszystkim troską o należyte i efektywne wykorzystywanie beneficjalnych gospodarstw rolnych i o prawidłowe gospodarcze wykorzystanie całokształtu mienia, w tym samych zwierząt.

4. PRAWIDŁOWA GOSPODARKA ZWIERZĘTAMI WCHODZĄCYMI W SKŁAD UPOSAŻENIA PLEBAŃSKIEGO

Sytuacja prawna i faktyczna zwierząt wchodzących w skład majątku beneficjalnego była uzależniona od pozycji prawnej proboszcza, a w sferze faktycznej – od dalszych, licznych czynników. Również sposób i zakres gospodarowania nimi podane były wpływowi wielu różnorodnych czynników.

Podstawowym elementem statusu prawnego zwierząt, rozumianych bezwyjątkowo we wszystkich ówczesnych systemach prawnych jako klasyczne rzeczy ruchome, było prawo ich własności. Duchowny – beneficjant nie stawał się z momentem objęcia urzędu właścicielem mienia wchodzącego w skład jego uposażenia. Był on jedynie ich użytkownikiem, wyłącznym *zarządcą* i *opiekunem* mienia beneficjalnego²⁴. W świetle prawa państwowego beneficjum stanowiło odrębną całość, mającą osobowość prawną. W ocenie autora tę instytucję prawną przyrównać można genetycznie nie tylko do instytucji *precarium* w prawie rzymskim, lecz także dogmatycznie i funkcjonalnie do *peculium*.

Beneficjant był właścicielem dochodów i innych pożytków swojego uposażenia, w tym dochodów i pożytków ze zwierząt. Zakres korzystania i wykorzystywania ich był w zasadzie dowolny²⁵. Za zgodą władz duchownych, proboszcz mógł wynająć lub wdzierżawić swój majątek beneficjalny osobom trzecim, np. mógł wynająć zwierzę bądź stado zwierząt, wdzierżawić nieruchomości wraz ze zwierzętami.

Na proboszczu ciążyły prawne obowiązki: po pierwsze, utrzymywania niezbędnego inwentarza żywego i martwego, po wtóre, *prawidłowego* używania tego majątku uposażeniowego. Prawidłowa gospodarka rolna ujmowana była w przepisach jako m.in. uprawianie określonego obszaru gruntów rolnych, zgodne z przyjmowanymi ówczesnie regułami agronomii, oraz chów zwierząt w wymiarze określonym przez normy prawne, zgodny z ich prawidłowym gospodarczym wykorzystaniem²⁶.

Sprawowany przez niego zarząd i pieczę oceniano według reguł postępowania wypracowanych w prawie rzymskim: postępowania jak *diligens pater familias*²⁷. Te kategorie ogólne stanowiły generalno-abstrakcyjne wyznaczniki całokształtu gospodarki mieniem beneficjalnym, w tym zwierzętami.

²⁴ *Pierwszy synod*, 113–114, uchw. 258 § 3, 259 § 2.

²⁵ Z ograniczeniem natury moralnej: byle by był to cel godny i zgodny z ewangelią; *Pierwszy synod*, 106, uchw. 219; por. art. 53 nn. KC.

²⁶ *Pierwszy synod*, 114, uchw. 259 § 2; *Drugi synod*, uchw. 252.

²⁷ *Pierwszy synod*, 114, uchw. 259 § 1; por. kan. 1523–1543 CIC 1917; *Drugi synod*, uchw. 264; R. Kantor, *Zapomniany synod*, dz.cyt., 146–147.

W praktyce, jako uzupełnienie norm szeroko pojętej cywilistyki, zastosowanie znajdować musiały pozaprawne reguły dobrego prowadzenia gospodarki rolnej i produkcji zwierzęcej, zgodnie z ówczesną praktyką, ustaleniami naukowymi i przyjmowanymi w tym okresie zasadami dobrej gospodarki oraz dbania o dobrostan i zdrowie zwierząt.

Odpowiednie gospodarcze wykorzystanie kompleksów majątkowych i nieruchomości rolnych, wchodzących w skład mienia beneficjalnego, było uzależnione od adekwatnego stanu liczbowego posiadanego inwentarza żywego w stosunku do areалу produkcyjnego, od jego optymalnej kondycji fizycznej i zdrowotnej, od jego odpowiedniego i gospodarczo prawidłowego wykorzystywania.

Należy pamiętać, że gospodarstwa ówczesne były w dużej mierze samowystarczalne oraz prowadziły wieloaspektową i zróżnicowaną gospodarkę rolną, obejmującą jednoczesną i równoległą uprawę wielu gatunków zbóż, roślin okopowych, użytków łąkowych i leśnych, a także jednoczesną i równoległą hodowlę i chów zwierząt należących do wielu gatunków. Nie były to najczęściej fermy produkcji zwierzęcej ani gospodarstwa ograniczone ściśle do produkcji rolnej danego gatunku czy grupy roślin uprawnych, jak jest to współcześnie – mimo podobnego niekiedy obszaru areалу gruntów.

Gospodarstwa rolne i folwarki beneficjalne wyróżniały się ponadto na tle innych gospodarstw wiejskich. Odbiegały znacząco od rozdrobnionej i małoobszarowej struktury ówczesnych polskich gospodarstw chłopskich, która dodatkowo była bardzo często uzależniona od niskiej jakości gruntów przyznanych chłopom w procesie uwłaszczenia. Swą powierzchnią i sposobem gospodarowania zbliżały się do wielkoobszarowej własności ziemskiej szlacheckiej. Stanowiły zatem realnie konkurencyjne podmioty na polu produkcji rolnej roślinnej i zwierzęcej i dysponowały znacznymi siłami ekonomicznymi. Dodatkowo, w przypadku dobrze prowadzonej gospodarki, stanowić mogły wzór do naśladowania przez okolicznych mieszkańców. W ocenie autora także i tych aspektów ekonomiczno-społecznych utrzymywania zwierząt w ramach gospodarstw rolnych beneficjalnych nie można ignorować w dyskursie naukowym.

Minimalnym poziomem, na jakim proboszcz powinien utrzymywać majątek, było trwanie w stanie nie pogorszonym w stosunku do chwili objęcia posiadania. Należy zauważyć, że pożądanym było jednakowoż podnoszenie wartości mienia beneficjalnego i wprowadzanie ulepszeń²⁸. Jako przykłady ulepszeń podnoszących wartość majątku wskazać można, zdaniem autora, np. dbanie o zdrowie zwierząt, profilaktykę i prewencję weterynaryjną, w tym zwłaszcza profilaktykę chorób zakaźnych zwierząt oraz poprawę warunków dobrostanu; poprawę jakości genetycznej i wydajności produkcyjnej stada przez właściwy dobór zwierząt do rozrodu; poprawę warunków utrzymania zwierząt przez budowę nowych, bardziej dostosowanych pomieszczeń dla zwierząt inwentarskich; poprawę warunków żywienia zwierząt przez wprowadzenie nowych odmian roślin uprawnych paszowych i in.

---

²⁸ *Pierwszy synod*, 114, uchw. 259 § 2.

Obowiązki prawnokanoniczne beneficjanta, ujmowane od strony cywilistycznej, były analogiczne do obowiązków użytkownika²⁹ w zakresie utrzymania majątku w stanie nie pogorszonym i dokonywania drobnych napraw i użytecznych ulepszeń³⁰. W kategorii tej ująć można, m.in. dokonywanie bieżących zabiegów lekarsko-weterynaryjnych i zootechnicznych.

W prawodawstwie kościelnym obowiązki te były ujmowane, co do zasady, w przeważającej mierze jako obowiązki duchowe i etyczne – a nie ściśle prawne³¹. Wiąże się to, zdaniem autora, ze specyficznym poczuciem i postrzeganiem misji Kościoła, co wyrażało się w charakterystycznej konwencji leksykalno-semantycznej, a nie z realnym różnicowaniem obowiązków ustanowionych przez normy prawa kościelnego w tym zakresie na obowiązki odnoszące się wyłącznie do sfery ducha i duszy, podlegające jedynie osądowi sumienia i karom natury duchowej, oraz na – przeciwstawione im – typowe, egzekwowlalne obowiązki prawne.

W przypadku niedbalstwa (niedbałego zaniechania dokonywania napraw i ulepszeń), na proboszczu ciążyła odpowiedzialność za szkody³². Odpowiedzialność za szkody całym majątkiem dotyczyła także niedopełnienia przez beneficjanta podstawowych obowiązków prawnych związanych z sytuacją prawną składników uposażenia, w tym zwierząt inwentarskich. Sankcją taką obejmowano niedopełnienie obowiązków związanych z translokacją na inny urząd i inne beneficjum czy dokonywanie samowolnych alienacji składników majątku beneficjalnego³³.

Powołane zostały prawne instrumenty ochrony stanu posiadania. W przypadkach, w których proboszcz nie mógłby lub nie chciałby prowadzić gospodarki rolnej, możliwe było pieniężne zabezpieczenie zwierząt beneficjalnych³⁴.

5. STATUS PRAWNY INWENTARZA ŻYWEGO A JEGO ALIENACJA

Terminem technicznym *alienacja* określa się w prawie kanonicznym szereg różnorodnych umów i czynności prawnych, takich jak: umowa zamiany, umowa sprzedaży, umowa darowizny, umowa zastaw, umowa dożywotnego użytkowania, umowa pożyczki, testowanie itp. Co do zasady, jakkolwiek alienacja własności kościelnej była zabroniona przez normy prawa kanonicznego³⁵ pod sankcją nieważności czynności prawnej oraz kar: suspensy, a nawet – w niektórych wcześniejszych okresach historycznych – ekskomuniki³⁶. Ograniczenia

²⁹ Por. art. 267 nn. KC.

³⁰ Beneficjant powinien dokonywać na swój koszt drobnych, bieżących napraw i ulepszeń; *Pierwszy synod*, 114, uchw. 259 § 3; *Synod plenarny*, 60–61, uchw. 139.

³¹ *Pierwszy synod*, 114, uchw. 259 § 2.

³² Kan. 2147 CIC 1917; *Pierwszy synod*, 117, uchw. 275; *Synod plenarny*, 60–61, uchw. 139.

³³ *Pierwszy synod*, 117, uchw. 275.

³⁴ Tamże, 108, uchw. 224.

³⁵ Tamże, 115, 117, uchw. 262, 275; *Synod plenarny*, 32–33, uchw. 19–19; *Drugi synod*, uchw. 264; R. Kantor, *Zarząd majątkiem*, dz.cyt., 110–112, 114; tenże, *Zapomniany synod*, dz.cyt., 146–147; *Encyklopedia kościelna*, dz.cyt., I, 148–154; por. art. 57 KC.

³⁶ Na przestrzeni historii Kościoła katolickiego, przeciwdziałanie patologiom, takim jak:

działań alienacyjnych obejmowały także inne (ujemne) zmiany majątku przez beneficjanta.

Wyjątki od generalnego zakazu alienacji spełniać musiały następujące, kumulatywne przesłanki: po pierwsze, nastąpiło uzyskanie zgody kompetentnej władzy (np. biskupiej, kapitulnej; w postępowaniu wnioskowym, po uprzednim przedłożeniu stosownej pisemnej umowy alienacyjnej kurii diecezjalnej za pośrednictwem dziekana³⁷), po wtóre, działania te prowadziły do i służyły jedynie ewidentnej i wyraźnej korzyści Kościoła³⁸.

Regulacja ta dotyczyła żywych zwierząt inwentarskich wchodzących w skład uposażenia beneficjalnego jako dyrektywa generalna. Podnieść można, że *ratio legis* normowania zakazu alienacji zwierząt był fakt istnienia konieczności zachowania dla następców tych zwierząt (jako całości pogłowia i jako poszczególnych sztuk) w stanie nieuszczerplonym ani niepogorszonem³⁹. Zwierzęta mogły być alienowane jedynie za wiedzą i zgodą biskupa lub oficjała⁴⁰. Obowiązek uzyskania zgody na alienację zwierząt inwentarskich nie przewidywał wyjątków i zwolnień nawet w przypadku alienacji zwierząt na rzecz innych chrześcijan⁴¹. Mimo że były to rzeczy o relatywnie mniejszej wartości niż nieruchomości, to jednak przedstawiały znaczną wartość – zwłaszcza jako całość pogłowia danego gospodarstwa. Na fakt ten nie wpływały obiektywne okoliczności, takie jak to, że trwałe zachowanie zwierząt nie było możliwe, a także nie było celowe z punktu widzenia prawidłowej gospodarki (ze względu na czas ich życia oraz okres produktywności).

Kwestie zachowania zwierząt beneficjalnych w stanie niepogorszonem, a także ich bieżącego utrzymywania i użytkowania obciążały wydatnie proboszczów. Bywały odbierane przez kler tarnowski jako uciążliwe i anachroniczne obciążenie bieżącej pracy duszpasterskiej, źródło sporów między duchownymi oraz powód zgorzsenia wiernych. W związku z tym pojawiały się postulaty ograniczenia, a nawet całkowitej likwidacji beneficjalnego inwentarza żywego⁴².

---

nielegalna alienacja, wyrażało się, m.in. w przysiędze składanej przez duchownego w chwili obejmowania beneficjum. Liczne przykłady ustawodawstwa różnych szczebli hierarchii duchownej oraz liczne odnotowywane spory sądowe, świadczą o nieskuteczności zabiegów przeciwdziałania patologiom na przestrzeni czasów. Również na ziemiach polskich przepisy prawa, zarówno powszechnego, jak i partykularnego pozostawały w wielu przypadkach jedynie martwą literą prawa; zob. kan. 1431 nn. CIC 1917; *Encyklopedia kościelna*, dz.cyt., I, 148–154.

³⁷ *Pierwszy synod*, 116, uchw. 269.

³⁸ *Pierwszy synod diecezji tarnowskiej 1928*, Tarnów 1928, s. 115, uchw. 263.

³⁹ Tamże, 115, uchw. 263–265.

⁴⁰ Tamże, 116, uchw. 268; por. R. Wierzchanowski, *Urząd oficjała w świetle norm Kodeksu pobożności i prawa partykularnego w diecezji tarnowskiej. Studium historyczno-prawne*, w: *Struktura i działalność Sądu Diecezjalnego w Tarnowie w latach 1945–1983*, red. R. Kantor, Kraków 2019, 68 nn.

⁴¹ *Pierwszy synod*, 115, uchw. 265; kan. 1479 CIC 1917; *Synod plenarny*, 60–61, uchw. 141–142.

⁴² Pełny opis dezyderatów podnoszonych na kongregacjach dekanalnych w Zasowie i w Jodłowej (na etapie przygotowawczym do drugiego synodu tarnowskiego) oraz w trakcie obrad synodalnych przedstawił, według zachowanych archiwaliów, R. Kantor, *Zapomniany synod*, dz.cyt., 137–138, 141, 143. Obejmowały one następujące, alternatywne postulaty: reforma temporalna inwentarza; reforma rzeczowa inwentarza; reforma inwentarza żywego poprzez ograniczenie go jedynie do niezbędnych

6. INWENTARZ (ŻYWY)

Zwierzęta wchodzące w skład mienia beneficjalnego – czyli „inwentarz żywy” *par excellence* – podlegały spisowi inwentarza, sporządzanemu: w chwili objęcia danego beneficjum bądź na potrzeby wizytacji kanonicznej biskupiej czy wizytacji dziekańskiej i regularnie⁴³ aktualizowanemu⁴⁴. Inwentaryzacja obejmowała swym zakresem: enumeratywne wyliczenie, opis i ocenę poszczególnych składników mienia beneficjalnego, takich jak zwierzęta. Fakultatywnymi⁴⁵ załącznikami do spisu inwentarza mogły być księgi dochodów i wydatków, sprawozdania podatkowe.

Stan majątkowy danego beneficjum podlegał nadzorowi i lustracji dziekana jako wizytatora⁴⁶, a także kontroli ze strony kurii diecezjalnej.

Uchwały zarówno pierwszego, jak i drugiego synodu tarnowskiego ustanawiały szereg kompetencji dziekańskich, w których zaznaczała się także obecność i aktywność czynników laikatu – współuczestnictwo członków komitetu parafialnego (rady parafialnej)⁴⁷.

Prawodawstwo afirmowało znaczenie dziekana w przedmiotowej problematyce. Dotyczyło to kompetencji, takich jak:

- nadzór, lustracja,
- wizytacja kanoniczna (od strony formalnej i majątkowej),
- zabezpieczenie prawne i faktyczne majątku oraz przychodów, a także stała troska o stan inwentarza żywego beneficjum wakującego⁴⁸,
- rozwiązywanie sporów związanych z inwentarzem żywym i innym mieniem, w tym zwłaszcza dotyczących krescencji w przypadkach translokacji proboszczów bądź spadkobrania po proboszczu zmarłym.

---

zwierząt pełnowartościowych (dobrze utrzymanych koni i krów w wieku od 3 do 10 roku życia); zniesienie inwentarza poprzez sprzedaż zwierząt w celu utworzenia funduszu pożyczkowego na zagospodarowanie; całkowita likwidacja inwentarza poprzez wykupienie zwierząt przez proboszczów, z jednoczesnym przeznaczeniem uzyskanych kwot na cele diecezjalne; sprzedaż wszystkich starych zwierząt inwentarskich ponadliczbowych (ponad wyżej wymienione limity 1–4 sztuk była w zależności od wielkości areалу gruntów rolnych); wewnętrznej reformy rolnej, zmierzającej do wyrównania sytuacji materialnej proboszczów w diecezji poprzez podział większych i zasobniejszych beneficjów; a także kwestie państwowej reformy rolnej. Mimo tych postulatów na drugim (i trzecim) synodzie tarnowskim podtrzymany został obowiązek posiadania w każdym beneficjum parafialnym inwentarza żywego i martwego, w zakresie koniecznym do należytego prowadzenia gospodarstwa rolnego, zob. *Drugi synod*, uchw. 252; R. Kantor, *Zapomniany synod*, dz.cyt., 146–147.

⁴³ Corocznie oraz w razie zmiany proboszcza (spowodowanej jego śmiercią albo translokacją); kan. 1522 § 3 CIC 1917.

⁴⁴ Kan. 1522 CIC 1917; *Encyklopedia kościelna*, dz.cyt., I, 148–154, VIII, 231–233.

⁴⁵ Zalecenie dobrej praktyki, nie był to natomiast obowiązek prawny, zob. *Pierwszy synod*, 114, uchw. 260.

⁴⁶ Tamże, 108, 117, 158–159, 203–204, uchw. 226–231, 274; kan. 461, 1444 CIC 1917; por. *Zabezpieczenie*, dz.cyt., 149–154; R. Kantor, *Zarząd majątkiem*, dz.cyt., 119–121.

⁴⁷ Komitet parafialny / rada parafialna miały czuwać nad całością inwentarza kościelnego i beneficjalnego, w tym dokonać zabezpieczeniu, względnie pełnić rolę świadków w procedurze zabezpieczenia tego majątku, zwłaszcza przy zmianie duszpasterza, zob. *Pierwszy synod*, 113, 203, uchw. 258 § 4; *Drugi synod*, uchw. 209–210; R. Kantor, *Zarząd majątkiem*, dz.cyt., 116.

⁴⁸ *Pierwszy synod*, 108, 203–204, uchw. 226–231; dziekan był odpowiedzialny w szczególności za zabezpieczenie inwentarza żywego beneficjalnego (*probostwa*) w przypadku zgonu proboszcza, zob. *Zabezpieczenie*, dz.cyt., 149–154; R. Kantor, *Zarząd majątkiem*, dz.cyt., 119–121.

Uprawnieniem dziekana z tytułu powyższych obowiązków był pobór połowy dochodu netto beneficjum nieobsadzonego⁴⁹.

Zabezpieczenie mienia nieobsadzonych beneficjów zostało, w świetle przepisów⁵⁰, złączone z insytlucją krescencji⁵¹ – wzajemnych rozliczeń przez proboszcza ustępującego i jego następcę na urzędzie duchownym i na beneficjum, i z wynikającą z tego koniecznością podziału przychodów beneficjalnych, w tym przychodów naturalnych i przychodów prawnych ze zwierząt żywych.

Okres od otrzymania dekretu o translokacji do innej parafii do ustąpienia z urzędu proboszcza i z beneficjum, a także objęcia kanonicznego nowej parafii i nowego beneficjum, wynosił w świetle przepisów jeden miesiąc⁵².

Był to swoisty okres przejściowy. Przez okres ten dozwolone było dalsze pobieranie dochodów z dotychczasowego uposażenia i korzystanie ze zwierząt w jego skład wchodzących⁵³. Ustępujący beneficjant, jak to już zaznaczono we wcześniejszej części rozważań, obowiązany był pozostawić zwierzęta oraz wszystkie inne składniki mienia w stanie niepogorszonym w stosunku do stanu, w jakim objął urząd i uposażenie⁵⁴.

---

⁴⁹ To jest po potrąceniu wydatków wynikających, jak należy domniemywać, z ponoszenia bieżących nakładów oraz z utrzymania co najmniej niepogorszzonego stanu inwentarza; *Pierwszy synod*, 108, uchw. 228; por. *Zabezpieczenie*, dz.cyt., 149–154; R. Kantor, *Zarząd majątkiem*, dz.cyt., 119–121.

⁵⁰ *Pierwszy synod*, 203–206; por. *Zabezpieczenie*, dz.cyt., 149–154; R. Kantor, *Zarząd majątkiem*, dz.cyt., 119–121.

⁵¹ Por. *Zabezpieczenie*, dz.cyt., 149–154; R. Kantor, *Zarząd majątkiem*, dz.cyt., 119–121.

⁵² Kan. 461, 1444 CIC 1917.

⁵³ Tamże.

⁵⁴ *Pierwszy synod*, 107, 205–206, uchw. 223. Jak wykazał to autor w jednej ze swoich wcześniejszych prac (A. Dzikowski, dz.cyt., 163–173): uchwały synodalne zajmowały się w tym aspekcie raczej gruntami ornymi i ich uprawą, problematykę zwierząt pomijając milczeniem. Przyjąć należy w tym przypadku w stosunku do zwierząt interpretację analogiczną w stosunku do praktyk dotyczących uprawy ziemi, a także wykładnię prawnoporównawczą i pomocnicze stosowanie prawa cywilnego (w tym prawa cywilnego rzymskiego). Należy uznać, że – ze względu na upływ czasu między objęciem beneficjum a jego opróżnieniem – ustępujący proboszcz obowiązany był pozostawić zwierzęta w co najmniej takiej samej liczbie sztuk i jakości produkcyjnej (gatunek, rasa, pogłowie gatunku i rasy, grupy użytkowe i produkcyjne, pogłowie grup użytkowych), w jakiej objął dane beneficjum. Podsumowując, winien pozostawić co najmniej tyle samo sztuk zwierząt inwentarskich o takiej samej jakości i parametrach użytkowych (nie te same, lecz take same sztuki zwierząt). Ponadto, należy uznać, że ustępujący proboszcz obowiązany był dokonać także gotówkowych rozliczeń i wyrównań majątkowych ze swoim następcą. W świetle aktu wykonawczego trzeciego synodu (*Zabezpieczenie*, dz.cyt., 149–154), na ustępującym proboszczu ciążyła majątkowa i dyscyplinarna odpowiedzialność wydania następcy inwentarza żywego beneficjalnego (probostwa) w stanie dobrym, przy czym wprowadzona została kategoria zwierząt niezdatnych do użytku, obejmująca zwierzęta o produkcyjności obniżonej wskutek chorób, ułomności, wieku czy eksploatacji produkcyjnej, np. bydło niezdatne do dalszego rozrodu i o zbyt niskiej wydajności produkcji mlecznej; por. R. Kantor, *Zarząd majątkiem*, dz.cyt., 119–121. Zwierzęta niezdatne do użytku skreślane były z inwentarza, zgodnie z postulatami przedstawianymi już w trakcie prac przygotowawczych do drugiego synodu, zob. tenże, *Zapomniany synod*, dz.cyt., 137–138.

Rozliczenia majątkowe i podział dochodów⁵⁵ dotyczyć mogły nowego proboszcza i proboszcza ustępującego na inny urząd – albo spadkobierców zmarłego poprzednika⁵⁶. Zwłaszcza w tej drugiej sytuacji dochodzić mogło do poważnych sporów o charakterze faktycznym i prawnym.

7. SOLIDARNOŚĆ ZAWODOWA, CHRZEŚCIJAŃSKIE MIŁOSIĘDZIE, SOCJALIZM...?⁵⁷

Jak już wspomniano, pierwszy synod tarnowski ustanowił obligatoryjne, preliczeniowe wartości pogłowia zwierząt gospodarskich, które utrzymywać musiał proboszcz w zależności od areалу gruntów ornych wchodzących w skład danego gospodarstwa. Należy zaznaczyć, że nie były to jedynie, jak może się wydawać, wartości minimalne.

Z obowiązkiem utrzymywania danej liczby krów czy koni powiązany był bowiem obowiązek administracyjnego rozporządzania nadwyżką inwentarza żywego ponad wyżej wskazane limity⁵⁸. Ponadto, bardziej zamożni proboszczowie obowiązani byli do *ustawowej solidarności* z uboższymi współbraćmi. Obowiązek ten dotyczył przekazania w każdym okresie ośmioletnim na rzecz biedniejszych kapłanów diecezji tarnowskiej: jednej sztuki bydła, względnie, w razie zajmowania stanowiska krótszego niż okres ośmioletni – kwoty ułamkowej stosownej do czasu zajmowania bogatego beneficjum jako ekwiwalentu tej sztuki bydła⁵⁹.

Instytucje te miały służyć przede wszystkim zapewnieniu względnej jednolitości stanu posiadania kleru diecezjalnego w ujęciu populacyjnym, a także eliminacji przypadków życia niektórych kapłanów w niedostatku – przy jednoczesnym bogatym uposażeniu innych duchownych zajmujących różnorzędne urzędy. Dalszą interpretację i ocenę tych regulacji – autor pozostawia czytelnikom.

---

⁵⁵ Podział stosunku odpowiadającym i wynikającym z czasu pozostawania na danym urzędzie i beneficjum. Podziału dokonywano według sumy netto, po odliczeniu koniecznych nakładów bieżących, danin, wydatków na utrzymanie nie pogorszonego stanu inwentarza, a także połowy przychodów z okresu nieobsadzenia beneficjum (wynagrodzenie dziekana jako administratora); do wydatków nie zaliczano natomiast robocizny wykonanej przez zwierzęta juczne i pociągowe; *Pierwszy synod*, 205. Co do zasady podziału dochodów dokonywano w naturze.

⁵⁶ *Pierwszy synod*, 108, uchw. 228. Należy odnotować, że sporządzenie testamentu przez kapłanów świeckich było wówczas (i jest obecnie) obligatoryjne; *Synod plenarny*, 33, uchw. 19.

⁵⁷ Nieco prowokacyjny tytuł niniejszego rozdziału, w intencji autora, skłonić ma czytelników do podejmowania różnych, nie tylko klasycznych i standardowych, interpretacji instytucji prawnych. Dotyczy to nie tyle samego brzmienia przepisów, co szerokiej gamy zamiarów towarzyszących prawodawcy historycznemu w chwili ustanawiania danych przepisów i norm (w tym zdecydowanego i wyraźnego przeciwstawiania się ojców synodalnych tarnowskich komunizmowi w 1938 r.), a także późniejszego współczesnego postrzegania, interpretowania czy wykorzystywania tychże przepisów w takich niestandardowych ujęciach. Instytucja prawna poddana badaniu w tej części pracy stanowi dobry przykład potencjalnego dochodzenia do wielu takich rozbieżnych wyników interpretacyjnych.

⁵⁸ *Pierwszy synod*, 108, uchw. 225.

⁵⁹ Tamże, 106–107, uchw. 220 § 2, 221, 222.

8. ZAKOŃCZENIE

Problematyka mienia beneficjalnego zajmowała poczesne miejsce w dyskusjach i postanowieniach, które podejmowali ojcowie synodalni tarnowscy oraz uczestnicy ogólnopolskiego synodu plenarnego w latach międzywojennych. Zwierzęta stanowiły istotne gospodarczo i ekonomicznie składniki majątku probostwa, ale były też źródłem wielu problemów faktycznych i prawnych.

Wykazano, że uchwały pierwszego synodu plenarnego, pierwszego synodu tarnowskiego z 1928 r. oraz uchwały drugiego synodu z 1938 r. – wcielone w życie w sposób pośredni, na trzecim synodzie w 1948 r. – unormowały sytuację prawną zwierząt beneficjalnych w diecezji tarnowskiej na kilkadziesiąt lat.

Przeprowadzone badania pozwoliły na stwierdzenie, że kluczową klauzulą interpretacyjną obowiązków beneficjanta było prowadzenie poprawnej i efektywnej gospodarki rolnej, uwzględniające m.in. należyte gospodarcze wykorzystywanie zwierząt, koherencję zwierząt inwentarskich i inwentarza martwego (w tym sprzętu rolniczego), odpowiedni stosunek pogłowia zwierząt do uprawianego arealu, a także ulepszenia stanu inwentarza żywego, np. pod kątem zwiększenia jego produktywności. Beneficjant obowiązany był dążyć do podwyższenia wartości i jakości pogłowia, którym zarządzał i którego używał, a przynajmniej do jego nie pogorszenia względem majątku objętego.

Autor dostrzega konieczność przeprowadzenia dalszych badań dotyczących sprawdzenia i oceny praktycznej realizacji wyżej przywołanych norm na obszarze diecezji tarnowskiej według zachowanych inwentarzy i innych dokumentów z przedmiotowego okresu stanowić może punkt wyjścia do dalszych badań nad strukturą własności rolnej Kościoła w Polsce przed 1939 r.

BIBLIOGRAFIA

1. Akty prawne

Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die gesamten deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie, JGS Nr. 496/1811; 970/1846; RGBl. Nr. 185/1856; 217/1859; 9, 108/1860; 131/1867; 47, 49, 62, 79/1868; 4/1869; 110/1895; 276/1914; 208/1915; 69/1916.

Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus, AAS 9 (1917), II, 1–593.

Drugi synod diecezji tarnowskiej 1938, ed. R. Kantor, *Synod w przededniu wojny. II Synod Diecezji Tarnowskiej – historia i rekonstrukcja statutów*, Tarnów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblios 2016.

Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Rzymie dn. 10 lutego 1925 r., Dz.U. z 1925 r., nr 72, poz. 501, 502.

Pierwszy synod diecezji tarnowskiej 1928, Tarnów: Kler diecezjalny tarnowski, Z. Jeleń 1928.

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. Kodeks zobowiązań, Dz.U. z 1933 r., nr 82, poz. 598.

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. Przepisy wprowadzające kodeks zobowiązań, Dz.U. z 1933 r., nr 82, poz. 599.

- Trzeci synod diecezji tarnowskiej 1948*, Currenda. Pismo urzędowe diecezji tarnowskiej 6–7 (1957).
- Instrukcja synodalna III synodu diecezji tarnowskiej: Zabezpieczenie majątku kościelnego i beneficjalnego*, Tarnów: Diecezja tarnowska 1948.
- Uchwały I. Polskiego Synodu plenarnego odbytego w Częstochowie w dniach 26–27. VIII. 1936 r. oraz orędownie Episkopatu Polskiego w sprawie uchwał Synodu*, Poznań: Naczelny Instytut Akcji Katolickiej 1938.
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny, t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 1360.

2. Literatura

- Bujak G., *Synody diecezjalne Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1922–1931. Organizacja i problematyka uchwał*, Kielce: Jedność 2010.
- Dudek A., *Liturgiczne wskazania I Synodu Diecezji Tarnowskiej na tle ruchu liturgicznego XX wieku*, w: *Synody Diecezji Tarnowskiej*, VII, red. A. Żurek, J. Soprych, Kraków: UPJP2 2017, 59–74.
- Dudziak J., *Pasterska posługa Biskupów Tarnowskich w synodach diecezjalnych. Z dziejów tarnowskich synodów*, Tarnowskie Studia Teologiczne 10 (1986), 47–52.
- Dudziak J., *Synod diecezjalny, jego struktura i rola w Kościele partykularnym*, Colloquium Salutis 16 (1984), 47–79.
- Dzikowski A., *Inwentarz żywy w majątku proboszcza – beneficjata w świetle uchwał synodów diecezjalnych kieleckiego, lubelskiego i tarnowskiego z lat 1927–28*, w: *Правова система України в умовах Європейської інтеграції: Погляд студентської молоді*, red. S. Banakh et al., Tarnopol: Wydawnictwo Uniwersyteckie 2019, 163–173.
- Encyklopedia kościelna podług Teologicznej Encyklopedji Wetзера i Weltego z licznymi jej dopelnieniami przy współpracownictwie kilkunastu duchownych i świeckich osób*, red. M. Nowodworski, I, Warszawa 1873, 148–154; II, Warszawa 1873, 160–176; VIII, Warszawa 1876, 230–233; XVIII, Warszawa 1892, 200–201, 378–399.
- Góralski W., *Synody w historii Kościoła w Polsce. Szkic do dziejów ustawodawstwa synodalnego*, Studia Płockie 27 (1999), 147–156.
- Kantor R., *II Synod Diecezji Tarnowskiej o prawach i obowiązkach duchownych. Próba rekonstrukcji nieopublikowanych statutów synodalnych*, w: *Dzieje diecezji tarnowskiej. Instytucje i wydarzenia*, II, red. A. Gąsior, J. Królikowski, Tarnów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos 2012, 133–146.
- Kantor R., *Stanowienie prawa w Kościele partykularnym. Kompetencje synodu diecezjalnego i konferencji biskupów*, w: *Kościół lokalny w Kościele Chrystusa*, red. R. Kantor, Kraków: UPJP2 2015, 78–93.
- Kantor R., *Synod w przededniu wojny. II Synod Diecezji Tarnowskiej – historia i rekonstrukcja statutów*, Tarnów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos 2016.
- Kantor R., *The Synods of the Diocese of Tarnów as a tool for the renewal of the particular Church, The Person and the Challenges*. The Journal of Theology, Education, Canon Law and Social Studies Inspired by Pope John Paul II, 7 (2017) 2, 181–195.
- Kantor R., *Zapomniany synod z 1938 roku. Przebieg i treść statutów II synodu diecezji tarnowskiej*, Roczniki Nauk Prawnych 27 (2017) 2, 129–150.
- Kantor R., *Zarząd majątkiem kościelnym w świetle ustawodawstwa synodalnego diecezji tarnowskiej*, w: *Synody Diecezji Tarnowskiej*, VII, red. A. Żurek, J. Soprych, Kraków: UPJP2 2017, 109–128.
- Kumor B., *Diecezja Tarnowska. Dzieje ustroju i organizacji 1786–1985*, Kraków: Pol. Tow. Teologiczne 1985.
- Kumor B., *Dzieje polityczno-geograficzne diecezji tarnowskiej*, Lublin: Tow. Nauk. KUL 1958.
- Kumor B., *Granice metropolii i diecezji polskich (968–1939)*, Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne 21 (1970), 326–338; 22 (1971), 379–382.
- Pasternak F., *Urzędy i beneficja kościelne. Majątek kościelny*, Warszawa: ATK 1970.
- Plewa B., *Drugi Tarnowski Synod Diecezjalny. Zapomniane wydarzenie w historii Kościoła lokalnego*, Rocznik Tarnowski 19 (2014), 53–59.
- Plewa B., *Pierwszy Synod Diecezji tarnowskiej. Etap przygotowawczy (4 kwietnia 1927–20 czerwca 1928)*, Tarnowskie Studia Historyczne 3 (2013), 122–135.

- Rogała K., *Synod diecezjalny, jego historia, struktura i znaczenie w Kościele (refleksja kanoniczno-pastoralna)*, *Warszawskie Studia Pastoralne UKSW* 4 (2015) 29, 153–168.
- Rozkrut T., *Synod diecezjalny w historii i w życiu Kościoła*, *Tarnowskie Studia Teologiczne* 16 (1998), 101–118.
- Rozkrut T., *Synod diecezjalny w Kościele*, Tarnów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos 2002.
- Rozkrut T., *Tarnowskie synody diecezjalne. Ważne wydarzenia eklezjalne w spojrzeniu historyczno-prawnym*, w: *Dzieje Diecezji Tarnowskiej. Instytucje i wydarzenia*, II, red. A. Gąsior, J. Królikowski, Tarnów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos 2012.
- Różański M., *Patronat parafii w dekanacie szadkowskim w drugiej połowie XVIII w.*, *Biuletyn Szadkowski* 10 (2010), 103–116.
- Soprych J., *II Synod Diecezji Tarnowskiej 1938 roku – motywy zwołania i relacja do Synodu Plenarnego na Jasnej Górze*, w: *Synody Diecezji Tarnowskiej*, VII, red. A. Żurek, J. Soprych, Kraków: UPJP2 2017, 75–92.
- B. Szady, *Prawo patronatu w Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych*, Lublin: Liber 2003.
- Wierzechanowski R., *Urząd oficjała w świetle norm Kodeksu pio-benedyktyńskiego i prawa partykularnego w diecezji tarnowskiej. Studium historyczno-prawne*, w: *Struktura i działalność Sądu Diecezjalnego w Tarnowie w latach 1945–1983*, red. R. Kantor, Kraków: UPJP2 2019, 49–72.
- Wiśniowski E., *Wartość beneficjów plebańskich w diecezji krakowskiej w świetle Księgi dochodów beneficjów z roku 1529*, *Roczniki Humanistyczne* 35 (1987) 2, 71–81.
- Wójcik W., *Pojęcie parafii w nowym Kodeksie Prawa Kanonicznego*, *Prawo Kanoniczne – kwartalnik prawnohistoryczny* 29 (1986) 3–4, 49–74.
- Zaborowski M., *Roczniki Nauk Prawnych* 21 (2011) 1, 245–264.
- Zieliński J., *Pierwszy polski Synod Plenarny w odrodzonej Rzeczypospolitej: okres przygotowań*, *Prawo Kanoniczne – kwartalnik prawnohistoryczny* 48 (2005) 3–4, 237–299.
- Zubka J., *Tytuł kanoniczny do święceń dla duchowieństwa świeckiego w szczególności tytuł służby diecezji*, Lublin: Tow. Nauk. KUL 1935.
- Żurek A., *Troska Kościoła tarnowskiego o formację intelektualną duchownych. W świetle synodów diecezji tarnowskiej*, w: *Synody Diecezji Tarnowskiej*, VII, red. tenże, J. Soprych, Kraków 2017, 53–156.

THE LEGAL SITUATION OF ANIMALS IN THE BENEFICES IN THE INTERWAR PERIOD IN POLAND SELECTED PROBLEMS

Summary

The study examines and presents veterinary and legal (including canonical) aspects of livestock in the benefice institutions. Selected features of the legal status of animals in the beneficiary property of the parish priest, in the land of the diocese of Tarnów (Poland) were examined and described. In the period 1918–1939 in Poland, the parish benefice was, both from the factual and legal point of view, an important component of the exercise of RC offices, with animals being one of the most important – though not unproblematic – elements of the living. It was revealed, that these problems provided a basis for adopting synodal resolutions at the local, national and common levels, which focused on the concept of proper agricultural and economic use of animals as the farm components.

Key words: animals, history of veterinary medicine, legal history

Nota o Autorze

Andrzej DZIKOWSKI – magister prawa, doktor weterynarii, pracownik Katedry Higieny Żywności i Ochrony Zdrowia Publicznego SGGW w Warszawie.
Kontakt e-mail: andrzej_dzikowski@sggw.edu.pl